

روضه الانوار

خواجہ جوی کرمانی

مخطوطہ علیہ الکاتب

نسخہ شناسی

علیہ رضاناہ شنی شہزاد

۱۳۹۸

سرشناسه: خواجهی کرمانی، محمود بن علی، ۶۸۹-۷۵۳ ق.
عنوان و نام پدیدآور: روضه الانوار/ خواجهی کرمانی؛ به خط علی کاتب.
مشخصات نشر: تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، ۱۳۹۸
مشخصات ظاهری: ۲۱۶ ص؛ مصور (رنگی).
شابک: شابک: ۵-۲۵۶-۲۳۲-۹۶۴-۹۷۸.
وضعیت فهرست نویسی: فیبا. یادداشت: کتابنامه.
موضوع: شعر فارسی، قرن ۸ ق. Persian poetry-14th century
شناسه افزوده: هروی، میرعلی بن میرباقر، ۹۵۱ ق.، خوشنویس
شناسه افزوده: هاشمی نژاد، علیرضا، نسخه شناسی.
شناسه افزوده: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، دانشگاه شهید
باهنر کرمان، انتشارات.
رده بندی کنگره: PIR ۵۴۵۶
رده بندی دیویی: ۸۱۴/۳۲
شماره کتابشناسی ملی: ۵۸۴۴۳۸۷

روضه الانوار

خواجهی کرمانی

به خط علی کاتب (میرعلی هروی)

نسخه شناسی: علیرضا هاشمی نژاد

صفحه آرا و ناظر فنی چاپ: میثم رادمهر

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: فرآیندگوبیا

چاپخانه: شرکت چاپ و نشر شادرنگ

صحافی: رئوف

شابک: ۵-۲۵۶-۲۳۲-۹۶۴-۹۷۸

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشران محفوظ است.

مؤسسه: تهران، انتهای خیابان فلسطین جنوبی، خیابان لقمان ادهم، بن بست
بودرحمهر، شماره ۲۴، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن». تلفن:

۶۶۴۹۸۶۹۲-۰۶۶۴۹۵۱۶۶۲ - صندوق پستی: ۱۳۱۴۵-۱۳۷۷

پست الکترونیک: Info@matnpublishers.ir

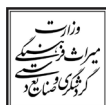
دانشگاه شهید باهنر: کرمان، بزرگراه امام خمینی (ره)، میدان افضل‌پور.

فروشگاه مرکزی: خیابان ولی عصر، نرسیده به چهارراه طالقانی، شماره ۱۵۵۰.

ساختمان مرکزی فرهنگستان هنر. تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۰

فروشگاه اینترنتی: www.matnpublishers.ir

تلگرام: [@matnpublishing1](https://t.me/matnpublishing1)

مقدمه کاخ گلستان

به نام نقشبند صفحه خاک عذار افروز مهرویان افلاک

کتاب در فرهنگ ایرانی واحدی قائم به ذات است و نسخه برداری، تصویرسازی، تذهیب و صحافی آن در مجموعه‌ای هماهنگ با هم ترکیب می‌شوند و بخش مهمی از فرهنگ و هنر ایران دوره اسلامی را تشکیل می‌دهند. این مجموعه همچنین محمل و بستری برای ایجاد و رشد هنرهای خوشنویسی، نگارگری و کتاب‌آرایی و نیز فنون مربوط با تولید کتاب بوده است؛ که در قالب اصطلاح نسخه پردازی تحقق مفهوم «کتابت» را در فرهنگ ایران میسر ساخته است.

از این رو برای شناخت این هنرها مهم‌ترین منبع برای پژوهشگران و مشتاقان شناخت این بخش از فرهنگ و هنر ایران، نسخه‌های خطی فاخری است که در دوره‌های گوناگون توسط هنرمندان ساخته و پرداخته شده‌اند و در مجموعه‌ها و کتابخانه‌ها ضبط شده و به دست ما رسیده است.

هریک از هنرهای یاد شده تاریخی دارد و سیر تحولی که شناخت آن به تمام و کمال ممکن نیست، مگر از طریق غور و پژوهش در نسخه‌های خطی موجود در گنجینه‌ها و موزه‌ها، و از مهم‌ترین این موزه‌ها، گنجینه «مجموعه میراث جهانی کاخ گلستان» است. این گنجینه که تعدادی از زیباترین نسخه‌های هنری ایران را در خود جای داده است در زمان فتحعلی‌شاه قاجار شکل گرفته است، و پس از او، با توجه به علاقه شخصی ناصرالدین شاه به هنر، ساماندهی شده و مجموعه‌ای از نسخه‌ها و آثار دیگر در دوره او افزوده و گنجینه با ماهیت و هویتی نو، به «کتابخانه سلطنتی» یا «کتابخانه مبارکه موزه سرکاری» تبدیل شده است. نسخه مصور شش جلدی هزارویک‌شب، آخرین و باشکوه‌ترین نسخه خطی در سنت کتاب‌آرایی ایران به سرپرستی صنایع‌الملک در کارگاه سلطنتی همین کتابخانه کتابت و مصور و تجلید شده است.

اهمیت «مجموعه میراث جهانی کاخ گلستان» از نظر مطالعات نسخه‌شناسی و تاریخ هنر ایران در این است که تعدادی از مهم‌ترین نسخه‌های خطی، که برخی از آنها نقاط عطف تاریخ نسخه‌پردازی، خوشنویسی و نگارگری ایران هستند، در این مکان نگهداری می‌شوند؛ و بی‌تردید این مجموعه از حیث غنا و تنوع اثر مهم‌ترین و بی‌بدیل‌ترین منبع پژوهشی این بخش از تاریخ هنر ایران است. از این رو وظیفه خود می‌داند که در معرفی و ایجاد امکان برای پژوهشگران در دستیابی به این آثار از هیچ کوششی فروگذار نکند.

در همین جهت، کاخ گلستان با هدف اینکه این آثار بی‌ظنیر در نزدیک‌ترین شکل به اصل خود، با معرفی دقیق، در اختیار علاقه‌مندان و پژوهشگران محترم قرار گیرد، از دهه‌ها

پیش در دوره‌های مختلف در قالب نسخه برگردان (فاکسیمیله) دست به انتشار برخی از آثار مهم موجود در گنجینه، از جمله قرآن نیریزی، شاهنامه بایسنقری و ... زده است. همچنین در قالب آثار پژوهشی مانند معرفی نفایس خطی و ... مجموعه‌ای مهم از آثار موجود در گنجینه را شناسانده است.

در ادامه سنت انتشار آثار مهم خطی، نسخه نفیس روضه‌الانوار خواجه کرمانی، که به خط خوشنویس بزرگ اواخر دوره تیموری و اوایل دوره صفوی، میرعلی هروی در سال ۹۲۷ق کتابت شده است، و یکی از گرانبه‌ترین نسخه‌های هنری مجموعه است، با همکاری دانشگاه شهید باهنر کرمان و فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران و مجتمع مس سرچشمه منتشر می‌شود.

نیمه دوم قرن نهم و نیمه اول قرن دهم قمری مهم‌ترین دوره تولید نسخه‌های مصور و فاخر از آثار ادبیات فارسی است. تعداد زیادی نسخه بی نظیر با تکیه بر سنت هنری تیموری و اوایل صفوی با مشارکت هنرمندان بزرگ تاریخ خوشنویسی و نگارگری و حمایت حاکمان در هرات و بخارا و تبریز و ... در این دوره به وجود آمده است؛ به ویژه به خط نستعلیق و با بهره‌گیری از انواع روش‌های کتاب‌آرایی و تجلید، از جمله تذهیب مرصع باشکوه، تزئین حواشی با تشعیر و صنعت عکس و صحافی با ساخت جلد‌های سوخت و لاک‌ی که نسخه مزبور یکی از باشکوه‌ترین این نمونه‌هاست. این دوره با توجه به حضور هنرمندانی همچون بهزاد در نگارگری و میرعلی هروی در خوشنویسی اوج نگارگری ایرانی و کتابت به خط نستعلیق است.

مجموعه میراث جهانی کاخ گلستان، که از واحدهای تحت مدیریت سازمان میراث فرهنگی است، آرزو دارد این آثار در نفیس‌ترین و نزدیک‌ترین شکل ممکن به نسخه اصل، در اختیار علاقه‌مندان قرار گیرد، اما با توجه به امکانات موجود سازمان این آرزو محقق نمی‌شود، مگر با حمایت سازمان‌ها، علاقه‌مندان و پژوهشگران، و در این جهت کاخ گلستان نیز برای هرگونه همکاری اعلام آمادگی می‌کند. در پایان لازم می‌دانم از آقای افشین شیروانی، مدیرعامل محترم مؤسسه متن فرهنگستان هنر، سید علی میرافضلی، مدیر روابط عمومی مجتمع مس سرچشمه و سرکار خانم نسرین مرجانی، امین اموال کتابخانه سلطنتی کاخ گلستان و سایر همکارانی که در انتشار این اثر ما را همراهی کردند، تشکر و قدردانی نمایم.

دکتر مسعود نصرتی

رئیس مجموعه میراث جهانی کاخ گلستان

نسخه‌شناسی

مثنوی روضه‌الانوار، اثر خواجه جوی کرمانی،
به خط میرعلی هروی، تاریخ کتابت: ۷۲۹ق

علیرضا هاشمی نژاد

۱. کلیات

این نسخه از روضه‌الانوار خواجه جوی کرمانی، متعلق به گنجینه کاخ گلستان، به شماره ۶۷۱، در سال ۹۲۷ق، در هرات، به خط میرعلی کاتب در ۱۷۹ صفحه (۹۰ ورق) با احتساب یک صفحه ظهیره، در اندازه ۱۷ در ۲۷ سانتی‌متر، اندازه کاغذ متن ۸ در ۱۴٫۸ سانتی‌متر، با قلم کتابت ریز (نیم میلی‌متر)، بر کاغذ بخارایی (سمسار، ۱۳۷۹: ۱۵۶) و به قولی خانبالغ نخودی رنگ (رزمجو، ۱۳۸۴: ۱۰۱) زرافشان کتابت شده است. در مورد کاغذ به نظر می‌رسد کاغذ بخارایی افشان صحیح‌تر است. ظهیره نسخه (تصویر ۱) حاوی یادداشت‌های «برسم خزانه» از زمان شاه سلیمان صفوی (۱۰۶۸ق) تا ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۸۲ق) است. صفحات آغازین نسخه (۱ و ۲) مزین به تذهیب مرصع بسیار باشکوه است. نسخه ۵ نگاره بدون رقم ویژگی‌های مکتب هرات را دارد، و «متن و حاشیه» شده است؛ کاغذ حاشیه دولت‌آبادی است. حاشیه آن با روش «عکس» تزیین شده است. جلد نسخه با رقم «کمترین محمد باقر» از جنس مقوای نقاشی شده، به شیوه روغنی (لاکی) با عطف تیماج است.

۲. کتابشناسی

۲-۱. معرفی روضه‌الانوار

روضه‌الانوار منظومه‌ای است اخلاقی، عرفانی و اجتماعی، در بحر سریع، هم وزن مخزن‌الاسرار نظامی، که در قالب بیست مقاله، در سال ۷۴۳ق سروده شده است. روضه‌الانوار نخستین مثنوی از دیوان بدایع الجمال خواجه جوی کرمانی (میهن، کوک، ۱۳۹۷: ۴۹-۷۵) ماده تاریخ روضه‌الانوار

وامده جون عین منعل هلال

جیم زیادت شده برمیم و زال

تعداد ابیات روضه‌الانوار در نسخه حاضر ۱۹۴۶ بیت است، که در ۹۰ برگ و ۱۷۸ صفحه کتابت شده‌اند. ۵ برگ از نسخه مصور است. تعداد ابیات روضه‌الانوار در این نسخه، در مقایسه با کهن‌ترین نسخه از کلیات خواجه، (کتابت ۷۵۰ق، موزه ملک، ۲۰۲۶ بیت) ۸۰ بیت کسر دارد. بیشترین ابیات افتاده مربوط به مقالت دوم است که ۲۱ بیت از انتهای آن افتاده است. همچنین ۲۹ بیت از ابتدای «حکایت سیدالطایفه جنید و شبلی و منع از افشاء سرربوبیت» نیز افتاده است. سایر افتادگی‌ها در حد یک یا دو بیت است. در ۸ بخش هریک دو بیت افتاده داریم و در ۱۳ بخش نیز یک بیت افتاده است. در «حکایت مجنون که از لیلی خبر یافت» و «حکایت کبک با فاخته...» نسخه حاضر یک بیت بیشتر از کهن‌ترین نسخه دارد.

آغاز:

زینت الروضه فی الاول   بسم آله صمد مفضل

انجام:

تیغ سخن بیش بیش نشاید کشید   قطع سخن کن جو بمقطع رسید

نسخه‌های خطی روضه‌الانوار

از مثنوی روضه‌الانوار براساس فهرست دنا ۸۱ نسخه در ایران فهرست شده است. همچنین از روضه‌الانوار تعدادی نسخه در کتابخانه‌های خارج از کشور نگهداری می‌شود که یکی از قدیمی‌ترین و مهم‌ترین آنها بعد از نسخه‌های ۷۵۰ق ملک و ۷۹۸ بریتانیا، نسخه‌های موجود در جنگ اسکندر سلطان، مورخ ۸۱۶ق (نسخه ۷۵۸۳ ایاصوفیه) موجود در جنگ برلین (موزه هنرهای اسلامی ۱،۴۶۲۸) به تاریخ ۳۲۸ق است.

نسخه‌های چاپی:

کوهی کرمانی، ۱۳۰۶، چاپ سربی / چاپ عکسی نسخه عبرت نایینی، مرکز کرمان‌شناسی، ۱۳۷۰ / خمسه خواجه، به تصحیح سعید نیاز کرمانی، دانشگاه شهید باهنر، ۱۳۷۰ / محمود عابدی، میراث مکتوب، ۱۳۸۷ / هاشمی‌نژاد، مدبری، چاپ نسخه برگردان کلیات خواجه، کتابت ۷۵۰ق، کارآفرینان فرهنگ و دانشگاه شهید باهنر، ۱۳۹۲ / هاشمی‌نژاد، علیرضا، چاپ نسخه برگردان سه مثنوی خواجه، نسخه کتابخانه بریتانیا ۸۹۷ق، فرهنگستان هنر و دانشگاه شهید باهنر کرمان

۲-۲. شاعر منظومه

ابوالعطا محمودبن علی بن محمود، مشهور به خواجهی مرشدی کرمانی، ملقب به «نخلبند شعرا» (۶۸۹-۷۵۰ق) است (صفا، ۱۳۶۶، ج ۳/۲: ۸۸۸) خواجهی کرمانی خمسۀ خود را به تقلید از خمسۀ نظامی، در نیمه اول قرن هشتم هجری قمری سروده است. خواجهی معروف‌ترین شعرای نیمۀ اول قرن هشتم قمری است، که براساس گفته‌ی خودش در مثنوی گل و نوروز، در شب یکشنبه بیستم ماه ذوالحجه سال ۶۹۸ ق مطابق با ۱۶۰۲ رومی و ۶۵۹ تقویم یزدگردی در کرمان متولد شده است.

شب روز الف از مه شده کاف	فگنده آهوی شب ناهه از ناف
رسیده ماه ذوالحجه بعشرین	بیام آورده گردون خشت زرین
ز هجرت ششصد و هشتاد و نه سال	شده پنجاه روز از ماه شوال

او در سال ۷۵۳ ق در شیراز وفات یافت. در خصوص سال وفات خواجهی اختلاف نظر است. برخی سال وفات وی را ۷۵۰ ق و برخی دیگر ۷۵۳ ق ذکر کرده‌اند (سهیلی خوانساری، ۱۳۶۹: ۳۱). در هر صورت براساس نوشته محمدبن عمران کرمانی، کاتب کهن‌ترین نسخه موجود از کلیات خواجهی، کتابت ۷۵۰ ق (نسخه شماره ۵۹۸۰، موزه ملک) خواجهی تا ماه صفر ۷۵۰ ق حیات داشته است.

۲-۳. آثار خواجهی

آثار خواجهی عبارتند از: ۱- «دیوان صنایع الکمال»، شامل: توحید و مدایح، غزلیات در دو بخش حضریات و سفریات، رباعیات و مثنویات شامل همای و همایون و گل و نوروز. ۲- «دیوان بدایع الجمال» شامل: توحید و مدایح، غزلیات (شوقیات) و مثنویات شامل روضۀ الانوار، کمال‌نامه و گوهرنامه ۳- «مفاتیح القلوب و مصابیح الغیوب» که منتخبی از اشعار اوست به انتخاب خودش. ۴- چهار رساله منشور به نام‌های: «مناظره شمع و شمشیر»، «مناظره شمس و سحاب»، «مناظره نمد و بوریا» و «سراجیه».

البته در نسخه‌های گوناگون ترتیب بخش‌های مختلف دو دیوان صنایع الکمال و بدایع الجمال متفاوت است. به عنوان مثال در برخی نسخه‌ها مثنویات خواجهی از دو دیوان صنایع الکمال و بدایع الجمال جدا شده و به عنوان خمسۀ خواجهی، یا ترکیبی از سه مثنوی خواجهی... نسخه مجزایی را تشکیل داده است.

۲-۴. اسلوب نگارش

در این نسخه از روضۀ الانوار نگارش برخی حروف و شیوه وصل در کلمات به طور کلی مطابق

رسم الخط کتابت نسخه‌های فارسی در اواخر قرن نهم و اوایل قرن ده هجری قمری است. حرف «چ» در این نسخه گاه با یک نقطه و گاه با سه نقطه نوشته شده است. حتی در کلمات پرسامدی مانند «چون» و «چو».

حرف «گ» در کل نسخه با یک سرکش، مشابه حرف «ک» نوشته شده است.

حرف «پ» در مواردی با یک نقطه و بیشتر با سه نقطه کتابت شده است.

حرف «ی» در مواردی که به صورت معکوس کتابت شده با دو نقطه در زیر کشیده معکوس نوشته شده است.

حرف «س» در بیشتر موارد (در شکل کشیده و دنداندار) با سه نقطه در زیر آن نوشته شده است.

حرف اضافه «به» به صورت متصل کتابت شده است، مانند «بگلستان».

صفت تفضیلی «تر» به صورت متصل کتابت شده است.

قاعده ذال فارسی در کل نسخه رعایت نشده است.

۳. نسخه‌شناسی

۳-۱. کاغذ نسخه

در مورد جنس کاغذ دو نظر اعلام شده است. نظر اول معتقد است که کاغذ نسخه بخارایی (سمسار، ۱۳۷۹: ۱۵۶) است و نظر دیگر کاغذ نسخه را خانبالغ نخودی رنگ (رزمجو، ۱۳۸۴: ۱۰۱) زرافشان معرفی می‌کند. در یکی از یادداشت‌ها جنس کاغذ معرفی شده است اما ناخواناست؛ به نظر می‌رسد کاغذ نسخه از نوع کاغذ بخارایی افشان باشد.

۳-۲. یادداشت‌ها به ترتیب تاریخ

در ظهیریه نسخه ۸ یادداشت و ۷ سجع مهر وجود دارد و در صفحه آغازین نسخه نیز یک نقش مهر مربوط به فتحعلی‌شاه قاجار نقش بسته است.

یادداشت ۱: هو، کتاب روضة الانوار خواجوی کرمانی قطع بزرگ کاغذ ... افشان حاشیه دولت‌آبادی عکس حلکاری مجدول مذهب مصور بخط علی کاتب جلد مقوی نقاشی مصور که بتاريخ شهر رجب سنه ۱۰۸۶ از بابت تحویل صاحب جمع کتابخانه در خزانه عامره ابواب جمع شد.

سجع مهر این یادداشت احتمالاً محو شده است. تاریخ این یادداشت مربوط به زمان شاه سلیمان صفوی است.

یادداشت ۲: هو بتاريخ شهر شعبان سنه ۱۰۹۷ داخل عرض خزانه شد.

تصویر ۱

تاریخ این یادداشت نیز مربوط به زمان شاه سلیمان صفوی است.

یادداشت ۳: هو بتاریخ شهر ربیع الاول سنه ۱۱۰۷ داخل عرض خزانه عامره شد.

تاریخ این یادداشت مربوط به ابتدای سلطنت شاه سلطان حسین صفوی است. سجع مهر محوشده مربوط به این یادداشت نیز می‌تواند باشد.

یادداشت ۴: شهر صفر سنه ۱۱۶۰ داخل عرض شد. سجع مهر (ناخوانا) تاریخ این یادداشت مربوط دوره افشاری، و سالی است که علی قلی خان، برادرزاده نادرشاه افشار به پادشاهی می‌رسد.

یادداشت ۵: بتاریخ شهر ربیع الاول ۱۱۶۷ داخل عرض شد. این یادداشت دو سجع مهر در پایین و بالا دارد، که هر دو ناخوانا هستند.

یادداشت ۶: روضه الانوار خواجه کرمانی خط علی کاتب بتاریخ شهر ربیع الاول ۱۲۳۲ از

عرض کتابخانه مبارکه شاهنشاهی روحی و روح العالمین فدا گذشت. سجع مهر «الیس الله بکاف عبده عبد الوهاب الموسوی»

این یادداشت مربوط به زمان سلطنت فتحعلیشاه قاجار است.

یادداشت ۷: نمره یازدهم همراه با مهر ناصرالدین شاه سجع مهر: «هو شاه شاهان ناصرالدین شاه مهر در ۱۲۷۳»

یادداشت ۸: مطابق ثبت کتابچه کتابخانه مبارکه است ۱۲۸۲ دو سجع مهر دارد. «ابن حسین...» و «...حسینی...»

به نظر می‌رسد این یادداشت‌ها همه «برسم خزانه» هستند. به تعبیر دیگر این نسخه از زمان شاه سلیمان در کتابخانه سلطنتی بوده است. قدیمی‌ترین یادداشت حاوی اطلاعات نسخه شناسی نیز هست.

در ضمن مهر محوشده می‌تواند سجع مهری مربوط به دوره پهلوی باشد.